

Příběh mezolitického osídlení Kozákova

Kozákov je nejvyšším kopcem Českého ráje a jako jeho dominanta hrál vždy ústřední roli v krajině. Díky více jak 500 m převýšení nad blízkým údolím Jizery můžeme z jeho vrcholu vidět v jeden okamžik nejenom celý Český ráj, ale území o rozsahu čtvrtiny Čech. Známe je především jako významné naleziště polodrahokamů, které přitahovaly lidi již v dávné minulosti a stejně tak přitahoval archeology od počátku jejich zájmu o Český ráj samotný Kozákov. Vědecké poznání jakéhokoli oboru studia vede nakonec k sestavení příběhu dějů, které zkoumáme. Pojďme se podívat, jaké příběhy může vyprávět tato monumentální hora na severním okraji Českého ráje.

■ Petr ŠÍDA

Katedra archeologie,
Univerzita Hradec Králové

Příběh první: polodrahokamy, pískovce a sopka

Kozákov (**obr. 1**) je složen z několika typů hornin různých časových období. Každá z nich byla důležitá jako součást geomorfologického celku podmiňujícího mezolitické osídlení jeho okolí. Nejstarší horninou v prostoru Kozákova jsou permokarbonské melafyty. Jde o mlado-paleozoické vulkanické horniny bazaltového složení. Ty byly při erupci naplněny plyny obsaženými v magmatu. Dutiny a pukliny prostupující

chladnoucí lávou byly následně vyplněny charakteristickou paragenézou polodrahokamů krystalizujících z horkých minerálních roztoků (tyto roztoky také způsobily alteraci bazaltových hornin na dnešní červenou barvu). Mezi kozákovské minerály patří velmi kvalitní medový chalcedon, jaspisy různých barev od černé a bílé přes šedou, hnědou a zelenou až po červenou a acháty různých tvarů i barev. V menší míře se vyskytují i kalcit a chlorit. Kozákovské polodrahokamy, které lokalitu proslavily v moderní době, se staly jednou z hlavních surovin mezolitu kozákovských lokalit.

Permokarbonská sopka vyhasla a po následujících mnoho desítek milionů let podlehla prostoro erozi. Kozákov se stal rovinou a nakonec se v mladší křídě dostal na dno okrajového prostoru oceánu Tethys. Zde se začala usazovat mocná souvrství písků splavovaných z blízkého kontinentu. Ty se po dlouhých milionech let procesem zvaným diagenéze zpevnily do podoby dnešních pískovců. Pískovce mají dnes na svazích Kozákova mocnost 20 až 30 m. Původní mocnost ale byla mnohem větší.

Až do závěru eocénu (do doby před 5 miliony let) byla oblast geologicky klidná a dlouhodobě podléhala erozi. V této době se podruhé probudil vulkán. Ten vytvořil rozsáhlé výlevy bazaltů v okolí Smrčí u Semil. Bazaltová láva z těchto výlevů obsahuje vzácné olivínové koule – útržky pláště Země. Povrch v okolí sopky byl před erupcí zarovnaný do tvaru zvlhčené paroviny.

V průběhu pleistocénu byla tato parovina rozlomena zlomy a následně

deformována násunovým pohybem na lužické poruše. Právě tehdy se vytvořil onen specifický georeliéf Kozákova, přímo předurčující jeho následné osídlení lidmi různých období. Vrchol Kozákova byl oproti jižnímu okolí vyzdvižen o 500 m. Kry tvořící jeho jižní svah byly nakloněny tak, že původně subhorizontální vrstvy pískovce dnes upadají k jihu pod úhlem 20 až 30°. V těchto šikmo ukloněných krátech pískovce eroze vytvořila specifická údolí ve tvaru uzavírajícího se V. Stěny těchto údolí tvoří skalní stěny, které se směrem dolů k sobě sbíhají, až tvoří uzavřenou soutěsku. Právě ve skalních stěnách, buď v partii soutěsky, nebo naopak na horním konci skalních defilé, vznikly erozí ty největší dutiny, které v Českém ráji známe. A v některých z nich se v mezolitu usídlil člověk (detailní informace viz *Chlupáč et al. 2002*).

Příběh druhý – spleť historie poznávání

Intenzivní zájem o severní část Českého ráje započal až v prvním desetiletí 20. století, kdy z podnětu Josefa Vítězslava Šimáka vzniklo při turnovském muzeu tzv. *archeologické družstvo* (Šimák 1909; 1910). Jeho členové, mezi které patřili např. Karel Buchtela, dr. Karel Prokop, student medicíny Jan Zeman nebo student filosofie František Bartoš, provedli v letech 1906–1909 řadu výkopů ve skalních dutinách na Turnovsku (Tehníkova skála u Borku pod Troskami – *Vokolek 2001*, Ludmila na jeskyně), v oblasti maloskalské Drábovny (*Vokolek 1995*) a na úpatí Kozákova (např. Zemanova pec, je možné, že sondažovali i Babí pec).

■ Obr. 1 Pohled na masiv Kozákova od jihu z Klokočské skalní kuesty.

Ve 20. letech pokračoval prof. Šimák ve výzkumu maloskalské Drábovny. V roce 1936 provedl spolu s ing. V. Vaníčkem z Návarova na Kozákově v oblasti Proskalí odkryv Babí pece (**obr. 2–4**). O rok později provedl výkop ing. Vaníček v blízké Kudrnáčově peci. Tím se završila první, a doposud nejintenzivnější, etapa výzkumu Kozákovských skalních dutin. Již za války uvažoval Jan Filip o mezolitickém stáří souborů z Kozákovských „pecí“ (*Skutil 1952, 65*). V souladu s tehdy obecně přijímaným názorem ale od této datace upustil a nakonec soubory publikoval jako eneolitické (*Filip 1950*), i pod vlivem zhodnocení souboru z Babí pece F. Proškem (*Jisl – Prošek 1947*).

V poválečných letech se do speleoarcheologie Českého ráje zapsali studenti semináře archeologie u prof. Filipa na Universitě Karlově Lumír Jisl a František Prošek. V lednu 1947 byli vysláni svým školitelem na cílený průzkum skalních dutin do oblasti Českého ráje. Jan Filip tehdy dokončoval monografii o Českém ráji a potřeboval ověřit některé své hypotézy (*Filip 1947*). Jednou z ověřovaných lokalit se v únoru roku 1947 stala i Babí pec na Kozákově. V té době zachytili ještě část nepoškozené vrstvy v zadní části jeskyně (*Jisl – Prošek 1947*):

Nejnovější etapa výzkumu proběhla v letech 2003 až 2006 pod vedením P. Šídy a J. Prostředníka. Zaměřila se především na zjištění míry narušení Babí pece předchozími výzkumy a dále na zjištění stratigrafických poměrů této unikátní lokality (**obr. 3**). V roce 2006 byla provedena i drobná sondáž na jednom z nejvýše položených abri Českého ráje – Manitobě u Drábovny.¹

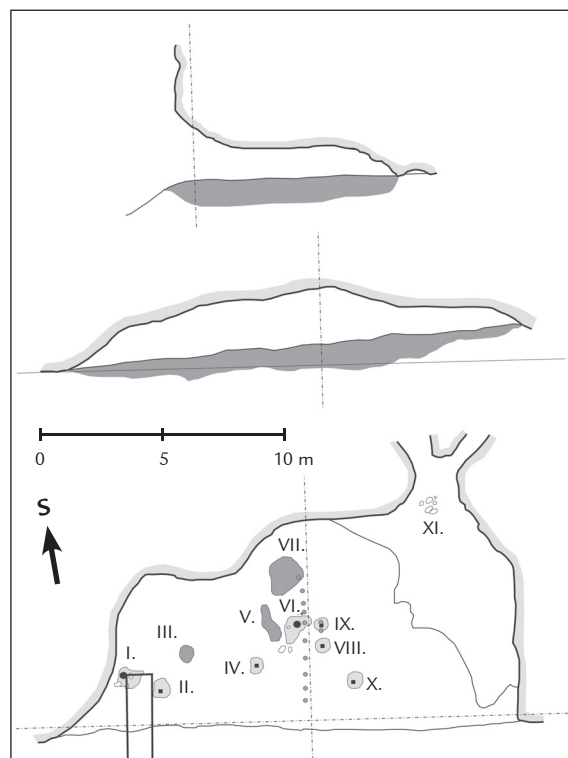
■ **Obr. 2** Babí pec (k. ú. Loktuše). Řez valem materiálu v předpolí Babí pece. Ve spodní části je patrný otisk jednoho z měřících kolíků V. Vaníčka.

■ **Obr. 3** Babí pec (k. ú. Loktuše). Pohled na sondu z let 2003 a 2006. Přerušovanou čarou zvýrazněna linie původního povrchu před výzkumem.

Od roku 2013 probíhá intenzivní terénní průzkum zaměřený na identifikaci a dokumentaci převyšů a jeskyní Kozákovské oblasti. Teprve v této době byly starší soubory nově vyhodnoceny a byly přiřazeny mezolitu (takřka po sto letech od prvních nálezů).

V této fázi se ukázaly značné problémy s lokalizací hlavních lokalit. Naprosto jistá je poloha Babí pece, která je i díky fotografické dokumentaci nezaměnitelná (**obr. 5**). Polohu Kudrnáčovy pece znejasnil J. Filip ve svých Dějinných počátcích Českého ráje (1947), když ji lokalizoval do blízkosti Drábovny. Tuto lokalizaci přebíral V. Vokolek a dále s ní pracovali všichni. Přitom V. Vaníček ve své zprávě o výzkumu (*Vaníček 1937*) jasně uvádí, že se nachází 50 m od před rokem zkoumané Babí pece. Zde se vskutku nachází převis, který byl evidentně zkoumán. Tento převis považoval

■ **Obr. 4** Babí pec (k. ú. Loktuše). Plán jeskyně s objekty (podle Vaníčka 1937). Legenda: řezy: tmavě šedé plochy – prozkoumaná výplň; plán: světle šedé – ohniště, tmavě šedé – jáma s popelovitou výplní

■ **Obr. 5** Babí pec (k. ú. Loktuše). Dnešní stav jeskyně.

V. Vokolek za Zemanovu pec, jde ale o tzv. Kudrnáčovu pec.

Poloha Zemanovy pece není jasná. S jistotou se nachází na úpatí. J. Filip ji lokalizuje do blízkosti osady Podkabelí, kde se nachází převíslá skála, od jejíhož úpatí byl v minulosti odebírán písek. Popis v publikacích se ale místu nepodobá. Dalším místem, které připadá v úvahu, je úpatí Měsíčního údolí, kde se nachází abri s odkopaným sedimentem. Tato poloha se s popisy shoduje více. Pro konečnou lokalizaci bude třeba projít detailně archiv muzea v Turnově a především fotografickou pozůstalost po prof. Šimákovi.

Příběh třetí – zrození metody

V roce 1936 započal první doložený archeologický výzkum Babí pece.² Nebylo by na něm nic zvláštního, kdyby se jej spolu s J. V. Šimákem neujal V. Vaníček. Tento amatérský badatel z Návárova byl svým vzděláním lesní inženýr. Díky tomu, a zcela jistě i díky mimořádnému citu pro archeologický výzkum, který mu byl vrozený, se výzkumu zhostil jiným způsobem, než bylo do té doby běžné. Archeologický výzkum sedimentárních výplní pseudokrasy skalních dutin té doby spočíval v lepším případě v prokopávání výplně v rozměřených pásích spolu se snahou odlišit jednotlivé

přírozené vrstvy (například Turkův výzkum Novákovy pece). V horším případě se výzkumu stratigrafie a alespoň hrubému zaměřování prostorových vztahů mezi nálezy archeolog nevěnoval vůbec.

V. Vaníček si ale důležitost vztahů mezi polohou nálezů a stratigrafií uvědomoval. A proto, aby tyto vztahy byl schopen dokumentovat, zvolil do té doby naprosto výjimečný postup. Rozměřil jeskyni do čtverců, ty odkrýval pomocí mechanických vrstev a sediment proséval na sítích (Vaníček 1937)! To je postup, který je používán i dnes. Na Babí peci byl u nás v jeskyni použit vůbec poprvé. Uvědomme si, že při paleolitickém výzkumu bylo u nás rozměření do čtverců poprvé použito jenom o 3 roky dříve (výzkum J. Böhma v Lubné II – Šída et al. 2009). V. Vaníček podle všeho díky svému matematickému vzdělání odvodil sám správný postup, který se pak stal standardem o 30 let později. Jeho rozměření bylo sice na dnešní poměry dosti hrubé (krok čtverců byl 2 m, mechanické vrstvy byly mocné 20 cm – dnes používáme krok 0,5 či 1 m a mocnost mechanické vrstvy 5 až 10 cm), přesto bylo metodicky správné. Právem jej můžeme považovat za otce moderní metody výzkumu skalních dutin u nás.

Příznačná je další historie souboru a výsledků výzkumu. Ten byl předběžně publikován autorem (Vaníček 1937). Zde je podrobně popsána metoda výzkumu a přehledně hlavní dosažené výsledky. Nálezy rozdělené podle čtverců a mechanických vrstev byly předány do muzea v Turnově, kde ale nebyly inventovány. Velmi brzy po skončení výzkumu umírá J. V. Šimák a sbírky se ujímá jiný kurátor, který si nebyl vědom důležitosti prostorových údajů. Někdy v této době byly všechny původně oddělené soubory sesypány do jednoho – prostorové údaje získané pracně V. Vaníčkem byly ztraceny. J. Filip inventující za války sbírku muzea v Turnově zná již soubor scelený (Filip 1947).

Nepochopení významu prostorových údajů nás připravilo o důležitě

typ	polodrahokamy Kozákova	ostatní místní suroviny	MTBJH	limnosilit	SGS	křemence SZ Čech	platensilex	celkem	%
amorfní zlomek	306	45	13	67	58			489	49,6
čepel	35	3	2	16	57	1	1	115	11,7
úštěp	77	13	11	24	88	2		215	21,8
jádro	46	5		13	37			101	10,3
debitáž	464	66	26	120	240	3	1	920	93,4
škrabadla	4			1	4			9	0,9
rydlo	14			3	6			23	2,3
čepel s rovnou terminální retuší				1	1			2	0,2
čepel s laterální retuší					1			1	0,1
drasadlo	6			2	5			13	1,3
hrot	1							1	0,1
klínek	1							1	0,1
nůž	1				1			2	0,2
odštěpovač	1							1	0,1
prostředník	1							1	0,1
vrták					2			2	0,2
vrták – vrub					1			1	0,1
vrub	1	1			1			3	0,3
úštěp retušovaný					2			2	0,2
retušované nástroje	30	1		7	24			62	6,3
kernbeil			2					2	0,2
otloukač		1						1	0,1
ostatní		1	2					3	0,3
celkem	494	68	28	127	264	3	1	985	100
%	50,2	6,9	2,8	12,9	26,8	0,3	0,1	100	

■ Tab. 1 Babí pec. Přehled surovinového a typologického složení kolekce

2 Podle výsledků revizního výzkumu z let 2003 a 2006 nebyl tento výzkum prvním zkoumáním jeskyně. První výkop proběhl o několik desítek let dříve, možná v době prvního Šimákova zájmu o Proskálí, o této akci se ale nezachovala žádná zpráva. Sonda revizního výzkumu zachytíla pod materiálem vyhozeným ze sond roku 1936 další deponii a 1 m širokou jámu.

3 V kolekci z revizního výzkumu mikrolity nacházíme.

informace o struktuře a stratigrafii lokality, která byla výzkumem prozkoumána zcela. Revizní výzkumy v letech 1947 (*Prošek – Jisl 1947*), 2003 a 2006 (P. Šída a J. Prostředník, nepublikováno) již zachytily pouze útržky situací *in situ* na okrajích výplně jeskyně. Vlastní sídelní plocha byla výzkumem zničena. Dnes už se tedy bohužel nejsme schopni dozvědět více o organizaci tohoto významného mezolitického sídliště, než nám dovoluje dochovaná dokumentace.

Příběh čtvrtý – lovci v lesích Kozákova

V tuto chvíli známe doklady mezolitického osídlení ze tří poloh na svahu Kozákova – Zemanovy, Babí a Kudrnáčovy pece. Všechny soubory jsou rámcově stejné co do složení, liší se pouze velikostí. Nejmenší pochází ze Zemanovy pece, jde celkem o 72 kusů industrie (včetně jedné nejspíše eneolitické čepele s leskem). Z Kudrnáčovy pece pochází 168 kusů industrie a z Babí pece soubor čítající na 2000 kusů. Z něj byla do dnešní chvíle vyhodnocena polovina (**tab. 1**).

Padesát procent industrie je vyrobeno z místních kozákovských surovin (především jaspisů). Vedle nich se v souboru objevují i další místní suroviny z okolí kopce, jako jsou křídové křemence, křemen či vulkanické horniny (6,9 %). Tyto horniny pocházejí z okruhu 10 km okolo lokality. V malé, ale nezanedbatelné míře je zastoupen metabazit typu Jizerské hory (celkem 2,8 %, vzdálenost 12 km). Necelých třináct procent souboru tvoří limnosilicity permokarbonské podkrkonošské

pánve ze vzdálenosti okolo 20 km. Takřka 27 % souboru bylo vyrobeno ze silicitů glacienních sedimentů, které se nacházejí nejblíže na Hrádecku a Frýdlantsku ve vzdálenosti 40 km. Dálkové suroviny jsou zastoupeny pouze okrajově. Třemi kusy jsou zastoupeny křemence severozápadních Čech a jedním kusem pak bavorský plattensilex.

Technologicko-typologické složení kolekce odpovídá běžným mezolitickým souborům. Dominuje debitáž, která tvoří na Babí peci 93 % kolekce. Najdeme mezi ní vyšší podíl amorfních zlomků kvůli horším štěpným vlastnostem místních surovin. Retušované nástroje tvoří 6,3 % industrie z Babí pece. Zvláštní je nepřítomnost mikrolitů v kolekci z výzkumu V. Vaníčka, která je patrně způsobena větším rozměrem ok sít, jež byla používána.³ V souboru najdeme škrabadla, retušované čepele, drasadla a další minoritní varianty retušovaných nástrojů. Zajímavý je vysoký podíl rydel. Jejich účelem mohlo být primárně získávání mikročepelí, kdy vzhledem k horší kvalitě suroviny byla využita jiná forma těžby vycházející z rydlového konceptu. Nejzajímavějšími artefakty mezolitu jsou dvě jádrové sekery, vyrobené z metabazitu typu Jizerské hory.

Ze všech lokalit známe také nálezy keramiky kultury s nálevkovitými poháry. Ty vedly J. Filipa (1950) k zařazení celých souborů k této kultuře (dnes již víme, že mezolitická vrstva je jasně oddělená a keramické fragmenty se nacházejí pouze ve svrchní části stratigrafie). Většina souborů je mezolitická, otázkou ale zůstává, jaký charakter

mělo osídlení prostor v eneolitu. Eneolitická složka industrie na lokalitách přítomna je, tvoří ale naprosto marginální množství (ojedinělé čepele s leskem). Stejně tak tomu ale je i s nálezy keramiky, fragmentů nádob je velmi malé množství, které odpovídá spíše jednotkám nádob, nikoli desítkám.

■ Obr. 6 Výhled z rozhledového bodu u Babí pece směrem na Klokočské a Hruboskalské skalní město.

■ Obr. 8 Pohled z jedné hrany Měsíčního údolí ke druhé. Na snímku naproti vystupuje skalní hrana nad Babí pecí, jeskyně sama je v lese po její pravé straně. Otevírá se vchodem směrem k nám (k jihu).

■ Obr. 7 Pohled z rozhledového bodu u abri Manitoba. Za dobré viditelnosti je odsud vidět čtvrtina Čech. Český ráj odsud přehlédneme celý.

Jeskyně tak byly využívány buďto okrajově přímo nositeli této eneolitické kultury, nebo se keramika dostala výměnou do prostředí pozdně mezolitických lovců, kteří ve skalních oblastech mohli přežívat jako v refugiu. Doklady pro dlouhodobé soužití obou kulturních světů začínáme v poslední době pomalu ale jistě nacházet (Jistebsko, Dvojitá brána u Rohlin).

Při výzkumu v Babí peci byla dokumentována první struktura mezolitického sídliště u nás (Vaníček 1937; Filip 1947; Šída – Prostrředník 2007). Mezolitu můžeme jistě přiřadit 6 z celkových 11 struktur nalezených při výzkumu jeskyně (**obr. 4**). Ostatní objekty náleží časově eneolitu (kultura nálevkovitých pohárů a kanelované keramiky), kulturám popelnicových polí (až do Ha D) a středověku (sbírka muzea v Turnově, přír. čísla 100–101/1999). K mezolitickým objektům se dochovaly následující popisy (Vaníček 1937): 1. objekt I – ohniště v hloubce 45–58 cm pod úrovní s opálenými pískovcovými kameny; 2. objekt II – ohniště v obdobné hloubce jako I; 3. objekt III – kotlovitá jamka v hloubce 65–100 cm, naplněná popelem a uhlíky; 4. objekt VI – ohniště v hloubce 100 cm s 3 opálenými pískovcovými kameny; 5. objekt IX – ohniště v hloubce 60 cm; 6. objekt X – ohniště v hloubce 80 cm. Zachyceny jsou tři výškové úrovně mezolitických ohnišť a jam. Objekty jsou seskupeny kolem dvou hlavních ohnišť vyložených kameny.

Mezolitické osídlení patrně využívalo všechny vhodné převisy či jeskyně, kterých je na svahu Kozákova bezpočet. Doloženo je jak osídlení výše položených abri, tak abri na úpatí. Orientace vlastního abri není rozhodující. Rovněž vzdálenost k vodním zdrojům není limitujícím faktorem, protože specifická geologie ukloněných vrstev podmiňuje mnoho svahových pramenů, které jsou velmi kvalitní a vydatné. Zvláštním fenoménem jsou rozhledové body. Těch je na svahu Kozákova hned několik (**obr. 6–8**). Jedná se o vysunuté hrany pískovcových kuest, většinou v místě horních konců těchto pískovcových ker. V jejich blízkosti většinou nalézáme rozměrná abri. Jeden z těchto rozhledových bodů

se nachází necelých 100 m od Babí a Kudrnáčovy pece. Na těchto místech nenacházíme žádný sedimentární kryt, takže objevení artefaktů na povrchu holé skály je patrně nemožné, přesto ale můžeme uvažovat o funkci těchto míst v mezolitickém každodenním životě. Lovci potřebovali mít přehled o krajině a tato místa jim jej poskytovala. Ať už šlo o kontrolu pohybu zvěře, či příslušníků vlastních nebo cizích skupin, jednalo se o důležitou část kontroly zdrojů využívaného prostoru. Proto se můžeme oprávněně domnívat, že tato místa dalekého rozhledu, která my dnes navštěvujeme čistě pro potěšení, byla navštěvována stejně i mezolitickými lovci. Obdobná místa s dobrým rozhledem najdeme i u dalších mezolitických lokalit Českého ráje.

Závěr

Kozákov byl stvořen složitými geologickými pochody za dobu více jak 250 milionů let. Konečnou podobu získal v průběhu pleistocénu a od té doby vévodí Českému ráji. Již po staletí přitahuje hledače polodrahokamů, první geology i první archeology. První archeologické výzkumy zde prováděli průkopníci oboru před více jak sto lety. Je příznačné, že zde byla poprvé použita moderní metoda výzkumu pseudokrasové skalní dutiny. Mezolitický horizont osídlení zůstal po dlouhou dobu nerozpoznaný (Šída 2007), nakonec ale byly soubory získávané již od počátku dvacátého století vyhodnoceny správně (i to je příběh sám o sobě, vypovídá hlavně o zažitých pravdách tradovaných bez kritického myšlení po generace, jak moc jich asi ještě archeologie s sebou nese). Mezolit tak dnes nacházíme takřka všude v Českém ráji a představuje jeden z nejvýznamnějších horizontů pravěkého osídlení Českého ráje. Kozákov si ale i po sto letech výzkumu uchoval mnohá tajemství. Z archeologických výplní jeskyní a abri známe zatím pouze malý zlomek, a tak budeme moci příběh Hory dál rozvíjet.

Summary

Kozákov was created by complex geological process over more than 250 million years. It achieved its final look during Pleistocene and since then it has dominated Český ráj. Currently there is evidence of Mesolithic settlement from three sites of Kozákov slope – Zemanova, Babí and Kudrnáčova pec. All

assemblages are roughly identical concerning composition, they differ in size. About fifty percent of industry was made from local Kozákov materials (especially jasper). There are also metabasite from Jizerské hory, limonite from the basin below the Giant mountains and flint from glacial sediments. The typological composition corresponds with Mesolithic assemblages. Waste dominates, at Babí pec accounting for 93% of the assemblage. Retouched tools make up 6.3%. In the assemblage we can find scrapers, retouched blades and other minority variants of retouched tools. The high content of burins is interesting. Two core axes made from metabasite type Jizerské hory belong among the most interesting Mesolithic artifacts.

Mesolithic settlement probably utilised all suitable overhangs or caves, of which there are many on the Kozákov slope. There is evidence of habitation of 'abri' both in higher positions and at the foot of the mountain. Orientation of the shelters is not decisive. Also the distance to the water source is not a factor as the specific geology of inclined layers supports many springs of high quality. Special phenomenon are view points. There is several of them on the Kozákov slope. They are made up by protruding sandstone cuestas mostly in the places at the top ends of these sandstone plates. In their vicinity large 'abri' are found. It seems the hunters needed to be able to survey the landscape and these places provided that.

Prameny a literatura

- Filip J. 1947: Dějinné počátky Českého ráje. Praha.
 Filip 1950: Neolitické prospektoři na úpatí Kozákova, Obzor prehistorický XIV/2, 341–344.
 Chlupáč, I. et al. 2002: Geologická minulost České republiky. Praha.
 Jisl, L. – Prošek, F. 1947: Zpráva o sondovacích pracích v jeskyních na Turnovsku roku 1947 Ms. uložen v archivu ARÚ AV ČR Praha, čj. 3421/47.
 Skutil, J. 1952: Přehled českého paleolitu a mesolitu. In: Sborník Národního muzea v Praze VI – A – Historický, č. 1. Praha.
 Šída, P. 2007: Využívání kamenné suroviny v mladší a pozdní době kamenné. Dílenské areály v oblasti horního Pojizeří, Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque 3, 1–282.
 Šída, P. – Prostrředník, J. 2007: Mezolit a pozdní paleolit Českého ráje: perspektivy poznání regionu, Archeologické rozhledy 59, 443–460.
 Šída, P. et al. 2009: The Gravettian of Bohemia, Dolnoevěstonické studie 17, 1–264. Brno.
 Šimák, J. V. 1909: Soupis památek historických a uměleckých politického okresu Turnovského. Praha.
 Šimák, J. V. 1910: Praehistorický výzkum archeologického družstva muzea Turnovského, konaný v okolí roku 1909, Obzor prehistorický I, 1, 1–5.
 Vaníček, V. 1937: Babí pec na Kozákově, Od Ještěda k Troskám 1936–1937 XV, 1–4.
 Vokolek, V. 1995: Skalní sídliště nad Záborčím, k. ú. Ondříkovic. In: Pojizerský sborník 2, Turnov, 13–36.
 Vokolek, V. 2001: Výzkum abri pod Těhnickovou skálou v Borku pod Troskami. In: Pojizerský sborník 4/1999, Praha, 47–52.